
JORDI COLOMINA I CASTANYER

**JOAQUIM MARTÍ I GADEA
COM A LEXICÒGRAF
I COM A DIALECTÒLEG**

L'OBRA LITERÀRIA EN PROSA I ELS DICCIONARIS DE JOAQUIM MARTÍ I GADEA VISTS PELS NOSTRES FILÒLEGS

Parers de Manuel Sanchis Guarner

El 1936¹ mostra la seva admiració per l'obra de Martí i Gadea: "la col·lecció d'obres de Mn. J.M.G., és realment grandiosa per la quantitat i la qualitat dels materials que hi són arreplegats", i afig:² "les pàgines d'aquestes obres escrites amb esplèndid llenguatge popular, graciós, ubèrrim, fresc i sucós, constitueixen una veritable mina de folklore valencià"; però no s'està de criticar durament

...alguns defectes considerables [que] minven molt la seva vàlua: els materials estan completament desordenats i molts d'ells repetits diverses vegades, àdhuc al mateix llibre; s'hi adjunten a tradicions seculares els costums contemporanis, fins i tot els exòtics, hi abunden extemporànies consideracions político-religioses, i ço que és més lamentable, l'autor inventa molt sovint, i no pren generalment la precaució d'advertir-ho. (pp. 3-4)

(1) En la introducció de Sanchis Guarner (1936).

(2) Després de reproduir els títols complets de Martí i Gadea 1891b, 1892, 1906a (esmenta la 2a. ed. de 1912), 1914 i 1918.

En resum: desorde, repeticions, no saber distingir els costums "purs" dels "exòtics", ideologia reaccionària, excessiva identificació amb la tradició folklòrica fins al punt de sentir-se'n part i atrevir-se a "inventar"...

Quarantà anys més tard, manté substancialment el mateix parer;³ pel que fa a la seva obra lexicogràfica, el considera “un notable lexicògraf”, i esmenta els seus diccionaris,⁴ obres que “superaren els reculls de lèxic valencià, malgrat la seva desorientació ortogràfica i malgrat que hi inclogué moltes paraules derivades i exòtiques”; clou l'article amb unes consideracions interessants: “d'esperit independent, treballà sempre en solitari, allunyat de lo Rat Penat i, molt més encara, del sector progressista del valencianisme”.

El 1980⁵ el seu juí ja és una mica més benevolent: “fou un excel·lent folklorista i el prosista vuitcentista valencià de lèxic més ric i colorit, però tenia escàs gust literari i una gran desorientació gramatical”; diu que el seu diccionari de 1891 es basa en el d'Escrig “però conté prou mots populars i moltíssims refranys” i amb bona cosa de raó afirma que “inclogué innecessàriament noms geogràfics d'altres països i moltes biografies”; el petit diccionari de 1909 el considera “més interessant, i molt poc conegut” i afirma que “els mots, presos tots de la llengua viva, estan classificats per matèries” (p. IX).

El parer de Joan Coromines

En la bibliografia que encapçala el seu monumental i magnífic *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (1980-1991, DCor) afirma que Martí i Gadea, “procedent de l'Alcoià, malgrat la mala grafia, dóna en aquest llibre [en els *Tipos y modismes*] un tresor riquíssim de la llengua popular i el folklore valencians, molt superior a les defectuoses obres lexicogràfiques” (p. XXXII). Però allò més important no és aquest juí positiu –poc diferent del de Sanchis el 1936–, sinó el profit extraordinari que Joan Coromines obté del buidatge quasi sistemàtic dels *Tipos y modismes* i el fet d'haver-nos mostrat, amb el seu exemple, que no es pot fer cap estudi a fons del lèxic valencià sense un buidatge exhaustiu de les obres en prosa del genial rector de Mislata.

El parer de Colón-Soberanas

Els autors de l'útil manual sobre la nostra lexicografia⁶ consideren Martí i Gadea “autor d'obres remarcables en el camp del folklore”, però són especialment durs amb ell, car li concedeixen “el primer premi d'embalum” pel fet d'haver eixamplat “el material dels seus predecessors Escrig i Llobart amb topònims, biografies, especialment hagiografies [afirmació exagerada] i tota mena de dades històriques curioses”. Tenen raó quan afirmen que “no tenia desgraciadament el rigor i el mètode necessaris per a la tasca lexicogràfica”, que emprava una “ortografia estrofolària” i que en el seu

(3) Vg. Sanchis Guarnier (1976): “amb les dades aplegades als pobles de les diverses comarques on residí compongué llibres folklòrics, no ben elaborats, però molt rics de materials i de lèxic – juntament amb elements folklòrics autèntics i valuosos, hi barrejà sovint consideracions morals i cançons inventades per ell”.

(4) Vegeu Martí i Gadea (1891 a i 1909).

(5) En el seu pròleg a F. Ferrer Pastor (1980).

(6) Vg. Colón & Soberanas (1986: 171-172).

diccionari “el lexicògraf pot espigolar força notícia valuosa”; però no comparteixc el seu dicteri que siga “també un recull de mots fantasmes”.

Pel que fa al petit diccionari de 1909, rectifiquen amb raó el comentari de Sanchis: no tots els mots són presos de la parla viva, car una bona part són copiats descaradament del vocabulari de Miquel Rosanes (1864). Però Colón-Soberanas no han estudiat a fons aquesta obra, car, com demostrarem més avant, Martí i Gadea no sols es va limitar a afegir alguns capítols originals i a introduir-hi algun “afegit escadusser” com afirmen els autors esmentats, sinó que va ampliar l’obra considerablement.⁷

El *Novísimo Diccionario General Valenciano-Castellano* (1891-1906?) de Joaquim Martí i Gadea

Les obres lexicogràfiques valencianes del segle passat han merescut judicis poc favorables de la major part d’estudiosos. Coromines només en salva el diccionari d’Escrig (1851). Certament, el recull de l’advocat llirià té el mèrit de ser el primer amb pretensions d’exhaustivitat, no presenta problemes de fonts, i com ha assenyalat el mestre Coromines té un caràcter genial. Ja sabem que va buidar tots els vocabularis valencians coneguts al seu temps: els dos diccionaris de Carles Ros (1739 i 1764), el de Just Pastor Fuster i Tarongí (1827), i els dos de Lluís Lamarca (1839 i 1842). Estic convençut que va tenir al davant el *Diccionario de la Lengua Catalana* (1839-1840) del valencià Pere Labèrnia, però només hi poà els mots que li resultaven familiars en el seu valencià.⁸

El vocabulari de Constantí Llombart (1887) ja és tota una altra cosa. La seva concepció, ben correcta i oportuna, del valencià com a part del conjunt catalano-valenciano-balear, el seu “pintoresc” llemosí, l’emmenà a poar sense gens de precaució en els diccionaris del Principat, principalment les diverses adaptacions del Labèrnia.⁹ Va ampliar considerablement l’Escrig amb materials de vegades de tipus enciclopèdic –dades que arplegava en les obres erudites de Carboneres, el Marqués de Cruilles, i altres–, amb els repertoris de pardals i peixos d’Orellana, i a més va tenir accés –i sembla que els va aprofitar a fons– a materials inèdits, com ara el valuós vocabulari –de més de 10.000 mots– de Josep Font i Piris, nat a Cullera.¹⁰

Joaquim Martí i Gadea, que havia començat a treballar sobre l’Escrig de 1851, davant l’aparició del de Llombart (1887), degué decidir endarrerir l’aparició del seu diccionari i aprofitar els materials d’aquell.¹¹ El seu afany d’ampliar-ne el gruix –segurament motivat per raons comercials– va perjudicar notablement la seva obra. El maremagnum de dades enciclopèdiques –geogràfiques, biogràfiques, etc.– pot desanimar certament estudiosos amb poca paciència. Aquells, però, que voldran –i sabran– destriar els materials originals dels copiats, hi trobaran sorpreses nombroses i valuoses.

(7) En alguns capítols –p.e. el dels ocells– quasi va doblar el nombre d’entrades; vg. més avant el nostre estudi d’aquest aspecte.

(8) És urgent que algú es decideixca a mampendre un estudi seriós de l’obra d’Escrig. Caldria entre d’altres aspectes: esbrinar el model de llengua que proposava, tractar d’aclarir quina part del lèxic és realment “inventada” (els famosos “fantasmes”, que tinc quimera que en deuen ser molt pocs...), quina part del lèxic prové del seu parlar nadiu del Camp de Llíria. Un bon complement fóra un buidatge de la literatura valenciana coetània.

(9) De vegades qualifica les entrades com a *cat.*, prova que el mot no li devia resultar familiar.

(10) Sobre el qual vegeu Gulsoy (1964:1356) i en aquest mateix volum el treball d’Antoni Picazo.

(11) De vegades Llombart deixa de banda material de l’Escrig. Martí i Gadea normalment no deixa res per verd: interprete aquest fet com a prova que va treballar primerament sobre l’Escrig.

Em sembla que perquè puguem ser objectius amb els nostres lexicògrafs vuitcentistes no hi ha res millor que estudiar les seves obres d'una manera objectiva: no limitar-nos a agafar quatre mots a l'atzar i tractar de demostrar-ne el caràcter "fantasmagòric", sinó estudiar trossos complets dels diccionaris. Això es el que pretenc fer ací.

Vegem comparativament totes les entrades d'Escrig, Llobart i Martí Gadea –acarades amb el Labèrnia– començades per *aix-* (complete les dades amb les variants que trobem començades per *eix-*):

ESCRIG 1851	LLOMBART 1887	MGADEA 1891	LABÈRNIA 1839
aixa	aixa	aixa ¹²	aixa
-	mestre d'aixa	mestre d'aixa	mestre d'aixa
[eixàbega]	[eixàbega]	aixàbega	
[Eixàvia]	[Eixàvia]	Aixàbia	
aixada,-eta	aixada,-eta	aixada,-eta	aixada
-	-	aixadeta de reg	
-	-	aixadeta de jardiner	aixadeta
-	-	-ella,-elleta,	aixadella,-ell
-	-	-elliua,-adoner	aixadó
aixada de pent	aixada de pent	aixà de pent o pich	
aixadar,-ada	aixadar,-ada	aixadar,-ada,	aixadada
-ant,-at	-ant,-at	-ant,-at	
aixagualls	aixagualls	aixagualls	
aixaguar,	aixaguar,	aixaguar, -ament	aixaugar
-ant,-at	-ant,-at	-ant,-at	
aixalma	aixalma	aixalma	
[eixalmar,	aixalmar,	aixalmar,	
-ant,-at,-er,-ó]	-ant,-at,-er	-ant,-at,-er	
[Eixaló]	[Eixaló]	Aixaló	
[xaloch, jaloch]	[xaloch]	aixaloch	aixaloch
aixam,-et	aixam,-et	aixam,-et	aixam
aixambrar	aixambrar,-at	aixambrar	aixambrar
-	-	aixamenar	aixamanarse
[eixamorar,	aixamorar(se),-a,	aixamorar(se),-ada,	aixamorar
-ant,-at]	-adet,-ant(se),-at	-adet,-ant(se),-at	-at
-	aixa (arrere!)	aixa (arrere!)	
[eixamplar]	[eixamplar]	aixamplar,-e	aixamplar(se),-ador,
-	-	aixamugues	-ament,-as,-at
aixar,-ador,	aixar,-ador	aixar,-ador(s),	
-ant,-at	-ant,-at	-ant,-at	
-	-	aixara	
-	-	aixaraca	

(12) Assenyale amb negreta els mots que apareixen en Fullana Mira (1921), el qual es va basar en el diccionari de Martí i Gadea; vegeu per exemple *aixadella* i *aixovar*, que manca en Escrig i en Llobart.

ESCRIG 1851	LLOMBART 1887	MGADEA 1891	LABÈRNIA 1839
—	—	aixardor, aixerdor	aixardor
[eixarop]	[eixarop]	aixarop	aixarop, -ar, -ment
[eixarretar]	[eixarretar]	aixarretar, aixerretar	
—	—	[eixerrir-se]	aixarrahit
—	—	aixaus (CAT.)	aixaus
—	—	aixecar, -ador, -ament,	aixecar(se),
—	—	-ant, -at	-ament
aixeixa	aixeixa	aixeixa	
aixella	aixella, -es	aixella, -es	aixella
[eixelleró]	[eixelleró]	aixelleró, aixilleró	aixelleró
[eixem]	[eixem]	aixem	
[eixemplar, -e]	[eixemplar, -e]	aixemplar, -e	
[eixercici, -it, -itar]	[eixercici, -it, -ar]	aixercici, -it, -itar	
—	—	aixeregar, -ant, at	aixadagat
[eixeringa]	[eixeringa]	aixeringa, -ada, -ar	
—	—	aixerri	aixerri, -is
aixeta	aixeta	aixeta (tonells...)	aixeta
aixetar,	aixetar	aixetar (ANT)	aixatar, -able, aixetar
-ant,	-ant, -at	-ant, -at	
així	així	així	axí
així·ls	així·ls	així·ls	
així·m	així·m	així·m	
aiximateix	aiximateix	aiximateix	
[gimenea]	—	aiximenera	
aixina	aixina	aixina	
—	aixinamateix	aixinamateix	
[eixenguer]	[eixenguer]	aixinguer	aixanguer
[eixir...]	[eixir...]	aixir, -ida	
—	aixís	aixís	axís
—	aixismateix	aixismateix	
—	—	així·u	
això	això	això	axò
[eixobar]	[eixobar]	aixobar	
—	aixona, -es	aixona , -es,	
—	-eta, -etes	-eta, -etes, -iua	
aixorca	aixòrca, -ques	aixòrca (ANT)-ques	aixorca
aixordar,	aixordar(se),	aixordar(se) (ANT)	aixordar(se)
-ament,	-ament,	-ament, -adament, -ant, -at	
-ant, -at	-ant, -at	-ant(se), -at	
aixòrdre,	aixòrdre,	aixòrdre ,	

ESCRIG 1851 LLOMBART 1887 MGADEA 1891 LABÈRNIA 1839

-ent, -gut	-ent, -gut	-ent, -gut	
[eixobar]	[eixobar]	aixovar (subs.), -et	aixovar
-	-	aixovar una mina	
-	-	aixovar un pou	
-	-	aixovada, -able,	
-	-	-adament, -adet,	
-	-	-adíssim, -ador, -adot	
-	-	-ament, -ant(se), -at	
aixugar, -ó	aixugar, -ada,	aixugar , -ada,	aixugar(se)
[eixugada, -ador,	-ador, -amans,	- ador , - amans ,	-ador, -amà
-amans, -ó]	-ant, -at, -ó,	-ant, - at , - ó (net)	-at
[eixut]	aixut	aixut(et)	aixut, -esa

Aquest quadre ens permet comprovar el mètode de treball de Martí i Gadea.¹³ Hi distingiré diversos apartats:

1. El mecanisme principal d'obtenció d'entrades noves és el recurs a la pronúncia popular. A partir de mots que ja apareixen en Escrig i en Llobart com ara *eixàbega*, *Eixàvia*, *eixalmar*, *Eixaló*, *eixampliar*, *eixarop*, *eixarretar*, *eixelleró*, *eixem*, *eixemplar*, *eixercici*, *eixeringa*, *eixir* o *eixobar*, obté noves entrades començades en *aix-*: *aixàbega*, *Aixàtiva*, etc.¹⁴ Cal dir que aquest procediment ja l'empraven Labèrnia: *aixaugar*, *aixaloch*, *aixam*, *aixamorar*, etc. i Escrig: *aixaguar*, *aixam*, *aixetar*, *aixordar*, *aixugar*.
2. Un altre recurs és la formació de derivats. Martí i Gadea obté així *aixaguament* i *aixoniu*.
3. Quan pren un mot de Llobart i no li resulta familiar hi afeg la indicació *ant(icuada, antiguo)*: vg. *aixetar*, *aixorca* i *aixordar*.
4. Explota més a fons encara que Llobart les fonts lexicogràfiques catalanes. Podem veure com Labèrnia ha estat –probablement–¹⁵ el model copiat en casos com: *aixadella*, *aixaloch*, *aixamenar*, *aixampliar*, *aixardor*, *aixecar*, *aixeregar*, *aixerri*. Tanmateix hi podem distingir diversos matisos:
 - 4.1. El mot de Labèrnia és copiat, però com que no li sembla valencià l'acompanya de la indicació *cat(alán)*:¹⁶ *aixaus* 'lo premi que dóna als que fan pujar la dita en los encants qui-s queda la pesa. Prometido' (Labèrnia 1939); *aixaus* 'm. pl. *cat.* Adehala: aumento o exceso que se da en las compras y ventas de ropas u otros. V. *Afegitó*, *Remijó* y *Repeló*' (*DMGad*).
 - 4.2. Pren el mot del Labèrnia però l'adapta a la seva pronúncia: *aixamanar* es transforma en *aixamenar*, *aixardor* és reproduït així i en la variant que li era més familiar *aixerdor*, *aixadagat* li fa venir a la memòria el seu *aixeregat*.¹⁷

(13) Ja es veu clarament que si el diccionari de Llobart és la segona edició del d'Escrig (no pas la tercera, car la de 1871 fou una reedició de la de 1851) el de Martí Gadea n'és la tercera.

(14) En el cas dels arabismes la forma en *aix-* ha estat adoptada com a normativa: *aixovar* (*DFabra*) *aixàbega*, *aixarop* (*DCVB*).

(15) Segurament no la primera edició (1939-1940), que és la que jo utilitze, sinó alguna de les edicions de la darrereria del segle XIX o encara de primeries del XX. He comprovat que p.e. el mot *cardaire* 'm. cat. zool. Raya: pez' (*DMGad*) manca en les edicions vuitcentistes del Labèrnia (1868, 1888) i en canvi sí que apareix a l'enciclopèdic de Salvat en tres volums, sense data, però que em sembla que és de 1905...

(16) Mecanisme bastant usual també en el diccionari de Llobart, d'on el degué pendre Martí i Gadea.

(17) Martí i Gadea també enregistra *eixeregar-se de set*.

4.3. Agafa el mot de Labèrnia però introdueix alguna matisació en el sentit. És el cas d'*aixecar*. Labèrnia defineix *aixecar(-se)* simplement com a 'alsar(-se)' i només dóna el derivat *aixecament* 'la acció de aixecar o aixecar-se; sedició, sublevació'; en canvi Martí i Gadea escriu: "*aixecar*. Alzar o levantar, hablando de edificios", "*aixecament*. Alzamiento o levantamiento", "*aixecador*. El que alza o levanta", "*aixecant*. Levantando" i "*aixecat*. Alzado o levantado desde el suelo". Em sembla evident que els comentaris "hablando de edificios" i "desde el suelo" provenen dels coneixements de Martí i Gadea i són una prova que *aixecar* encara era viu en valencià a la darrereria del segle passat.

5. El recurs als mots fantasmes no sembla gaire productiu en Martí i Gadea. Jo només n'hi sé trobar un cas: el castellà *ajaraca* ha estat adaptat com a *aixaraca*.
6. El darrer recurs és el més important per a nosaltres: introducció de mots provinents directament de Martí i Gadea. Fóra el cas de *aiximenera* i d'*aixovar*. Escriu dóna *gimenea* i *fumeral*; Llombart només *fumeral*; MGadea a més d'*aiximenera* enregistra *eiximenera* i *ximenera*.

El cas d'*aixovar* és força interessant. Algú podria pensar que és un d'aquells famosos mots fantasmes: aniria ben errat. Al *DMGad* trobem: "*eixovar*. Agotar o consumir una cosa", "*aixovar*. Agotar: consumir, sacar, extraer o apurar el agua u otro líquido hasta la última gota. // *aixovar una mina*. Agotar una mina, extraerle todo el mineral. // *aixovar un pou*. Agotar un pozo: sacar toda el agua que contiene", i afegint nombrosíssims derivats: *aixovada*, *-able*, *-adament*, *-adet*, *-adíssim*, *-ador*, *-adot*, *-ament*, *-ant(se)*, *-at*. Ja és estrany que si fos un mot "fantasma" gosàs inventar-li una descendència tan nombrosa... Ens acaba de convèncer del caràcter real del mot el fet que també l'usa en la seva magnífica obra en prosa. N'he trobat dos exemples:

...y com aquella mina ["tocar els orguenets pels carrers"] segurament ja no dóna aguiletes per haver-se *eixovat* del tot... (A I, 88)

...la nostra llengua té un repertori tan gran, que no's fàcil poder *eixovar-lo* en molt temps (*Ens.*, acabament; frag. reprod. per A. Domínguez).¹⁸

S'ha de rebutjar l'etimologia d'*eixovar* que proposa el *DCVB*: "del val. *aixuar* (= *eixugar*) amb contaminació del subs. *aixovar*".¹⁹ És possible que hi haja hagut encreuament amb el substantiu *aixovar*. Però no es tracta d'una alteració d'*eixugar*, sinó del verb *eixaugar*, com ha observat amb encert Joan Coromines.²⁰

(18) A. Domínguez (1981: 84).

(19) Verb que Martí i Gadea també usa: "s'*aixuà* un poch la roba" (A I, 30).

(20) "Una variant d'*eixaugar* amb el sentit d' 'exhaurir' sembla usar-se en la forma *eixovar* a València (dicc. de MGadea)" i dóna la cita dels *Tipos* que hem reproduït *supra* (*DCor*, III, 248 b 18-22).

EL VOCABULARIO VALENCIANO-CASTELLANO EN SECCIONES DE 1909

Aquest vocabulari, "el más completo de los publicados hasta el día" com s'afirma a la portada, a gosades que és com han dit molt encertadament Colón-Soberanas un plagi del *Vocabulario Valenciano-Castellano dividido en grupos para facilitar la memoria de las palabras en él contenidas*, València, 1864, obra del vigatà Miquel Rosanes, "director de la escuela pública superior de Sueca";²¹ no sense ironia Martí i Gadea qualificava el seu llibre de "novetat".²² Però això, que és cert, no és tota la veritat. Ben cert és que Martí i Gadea pren com a base el treball de Rosanes, però hi afegí nombrosos materials nous. Són novetat les seccions següents:

- 1^a "Los días de la semana" (p. 7),
- 2^a "Los meses del año" (p. 7),
- 3^a "Fiestas principales del año" (pp. 8-9), entre les quals trobem: la Mare de Déu *Canelera*, la Verge del *Roser*, Sent *Xotxim* [grafiat *Sen Jogim*],
- 4^a "Nombres de personas" (pp. 9-15), entre els quals: *Agna*, *Bàrbera*, *Bertomeu* [grafiat *Bertoméu*, i doncs amb *e* tancada], *Betriu*, *Eulària*, *Gecint*, *Guisabel* [qualificat com a "popular"], *Marian*, *Rafel*...
- 11^a "Alhajas, ornamentos, vasos sagrados, imágenes y demás cosas pertenecientes a la Iglesia" (pp. 58-64),
- 20^a "Nombres de pueblos y sus habitantes", pp. 98-125), noms dels pobles valencians i gentilicis corresponents, p.e. "*Agna* ~~*Anna*~~; *agne*ter, *-ra*. *annense*..."; entre els quals: *Alcàntera*, *Almedíxer* [gr. *Almedíger*], *Ayòder*, *Benejúcer*, *Benijòfer*...
- 21^a "Partes del mundo, sus estados, capitales y habitantes" (pp. 126-131),
- 22^a "Números romanos" (pp. 131-132),
- 23^a "Numeración arábica" (pp. 132-133),
- 24^a "Monedas antiguas y modernas de esta región" (pp. 134-136), com ara *doset*, *treset*, *quíè*, *huité*, *dihuité*, *gosset*, *aguileta*...
- 25^a "Refranes" (pp. 136-183), part interessantíssima, p.e. "al peixcador de canya, la fam l'*escanya*", "en lo pla del Molinell, la *marseguera* és moscatell", "ni menjar sopes sense cullera, ni porta sense *polleguera*", "no hia pijor *esquerda* que la de la mateixa fusta", "qui bé estiga, que no-s moga, meneje, *abellugue* o *sorolle*"...

Però fins i tot en els capítols que copia de Rosanes la tasca de Martí i Gadea no es limita a "plagiar". No deixa per verd res del seu model, però el corregeix, el completa i l'amplia bona cosa. En alguns casos l'eixamplament arriba quasi al cinquanta per cent, com podem comprovar tot seguit comparant el grup 9è de Rosanes ("De los animales volátiles") amb la 14ª secció de Martí i Gadea ("Animales volátiles"):

(21) Aquest vocabulari ha estat reeditat en facsímil en els Quaderns de Sueca, VII, Sueca, Juny 1985, pp. 163-180. Sobre les idees pedagògiques renovadores de Miquel Rosanes, que no era ni de bon tros "apitxat" com suposen sense cap fonament Colón-Soberanas (1986: 169), sinó nat a Vic el 18 de juliol de 1819, vegeu l'article de J. V. Aznar (1985).

(22) Poca barra tenia el bo de Martí i Gadea per a gosar afirmar que "creemos, en fin, con esta obrita interpretar los deseos de la inmensa mayoría de los naturales de nuestro antiguo reino, y para ello hemos dividido el Vocabulario en Secciones, *novedad* que sobre todo sabrán apreciar los señores maestros y profesores de escuelas y colegios de ambos sexos, y merecerá sin duda el agrado y favor del público".

ROSANES 1864

MARTÍ I GADEA 1909

agró	(garza)	agró	(garza)
ánet	(ánade)	ánet o *ánech	(ánade)
-(pollet del)	(anadino)	ánet (pollet del)	(anadino)
-chove	(anadón)	ánet jove	(anadón)
bequeruda	(becada o chocha)	bequeruda	(becada ó chocha)
		blanca	(picaza, urraca)
		*buiquereta ó busquereta	(moscareta, arandillo)
		cadarnera o cagarnera	(jilguero)
		canari	(canario)
		*capellanes	(capellanas)
		*capsòt	(cabezudo)
		*caro	(caro, especie de mochuelo)
		cogullá, -da	(cogujada)
		*còlbit	(especie de chorlito)
		colom, -ma	(palomo, -ma)
*còll vèrt	(ánade macho)	còllvert	(ánade macho)
		*cornella o *cuerneta	(corneja, choya)
còrp	(cuervo)	còrp	(cuervo)
		enganyapastors	(antillo ó engañapastor)
esparver	(esmerejón ó esparaván)	esparver	(esmerejón ó esparaván)
estornell	(estornino)	estornell	(estornino)
		falcía o *(fal)stía	(vencejo)
		falcó	(halcón, avión)
fòcha	(foja)	fòja	(foja)
gafarró	(pardillo)	gafarró	(pardillo)
gall	(gallo)	gall	(gallo)
		*gèнна, *genneta	(avecilla, especie de jilguero)
guala	(codorniz)	guala ó *gual-la	(codorniz)
		*joliguer ó *soliguer	(esparaván, esmerejón)
		judia	(ave fría, frailecillo)
mèrta	(mirlo)	mèrta	(mirlo)
musòl	(mochuelo)	musòl	(mochuelo)
oca	(oca o ganso)	oca	(oca o ganso)
oronella ú oroneta	(golondrina)	oronella ú oroneta	(golondrina)
òvila	(lechuza)	òvila ú *òbila	(lechuza)
		paixarell	(pajarel)
palometa	(*mariposa)	palometa	(mariposa)
pardal gran	(ave)	pardal gran	(ave)
-chiquet	(pájaro)	pardal giquet	(pájaro)
		pardalet	(pajarillo, -to)

ROSANES 1864

MARTÍ I GADEA 1909

pato	(<i>pato ó ánsar</i>)	pato (<i>pato ó ánsar</i>)	
perdigòt	(<i>perdigón</i>)	perdigòt <i>perdihueta</i>	(<i>perdigón</i>) (<i>perdigana, pollo de la perdiz</i>)
perdiu	(<i>perdiz</i>)	perdiu	(<i>perdiz</i>)
pichons	(<i>palominos</i>)	pijòns (<i>sic</i>) <i>piuleta</i>	(<i>palominos</i>) (<i>aguzanieve, pízpita, matacila</i> [<i>sic</i>])
poll	(<i>polluelo</i>)	poll ó <i>pollèt</i>	(<i>polluelo</i>)
pollastre	(<i>pollo</i>)	pollastre <i>prinça</i>	(<i>pollo</i>) (<i>pinzán, -zón</i>)
putput	(<i>alubilla</i>)	putput ó * <i>purput</i>	(<i>alubilla</i>)
rata pená	(<i>murciélagó</i>)	* <i>rat penat</i> ó <i>rata pená</i> <i>reyet</i> <i>roseta</i>	(<i>murciélagó</i>) (<i>reyesuelo</i> [<i>sic</i>]) (<i>cerceta jaspeada</i>)
rosiñol	(<i>ruiseñor</i>)	rosinyol	(<i>ruiseñor</i>)
sarsset	(<i>cerceta</i>)	sarcet	(<i>sarceta o cerceta</i>)
tauladí		tauladí ó <i>teuladí. -hí</i>	(<i>gorrión</i>)
ó taulahí	(<i>gorrión</i>)	<i>terrero</i>	(<i>terrera</i>)
titòt	(<i>pavo</i>)	titòt ó * <i>indiá, tito</i> * <i>tordanja</i> ó <i>tordenja</i>	(<i>pavo</i>) (<i>tordella</i>)
tort	(<i>tordo</i>)	tort * <i>totestiu</i> ó * <i>estiverol</i>	(<i>tordo</i>) (<i>pavo carbonero, monje, fringí-</i> <i>lago</i>)
trencapiñols	(<i>quebrantahueso</i> u <i>osígrago</i>)	trencapinyòls <i>verderol</i> * <i>vigèch</i>	(<i>quebrantahuesos ú osífrago</i>) (<i>verderón</i>) (<i>azabache</i>)

Rosanes arreplega trenta-cinc noms d'animals voladors, dels quals trenta-tres es troben al diccionari d'Escrig (1851), la seva única font, que es va limitar –i no va fer poc– a buidar i a estructurar-ne els materials per camps semàntics. Els únics mots absents en el repertori del genial lliurista (que he marcat amb un asterisc) són *coll verd* i *palometa* 'mariposa'.²³ Però Rosanes no es limita a copiar Escrig sinó que introdueix qualche variant, p. ex. *taulahí*, que manca en Escrig, on només trobem *tauladí* i *teuladí*; i sobretot embastardeix l'ortografia: *ànet jove* i *rosinyol* d'Escrig esdevenen *ànet chove* i *rosiñol*.

Martí i Gadea quasi duplica les entrades: passa de les 35 de Rosanes a 64. Aconsegueix 29 entrades noves, i 17 variants²⁴ o sinònims nous: en total 46 formes noves enfront de les 35 de Rosanes. D'aquestes 46 n'hi ha 24 a l'Escrig. De les 22 no enregistrades en l'Escrig (marcades amb asterisc) en trobem algunes al diccionari de

(23) Escrig només arreplega *palometa* com a 'palomica, -lla, -ta'.

(24) Les variants són majoritàriament fonètiques: *ànet/ànet*; *buixquereta/busquereta*, *falcia/falsia*, *guala/gual-la*, *putput/purput*, *teuladí/teulahí*, *xoliguer/soliguer*; algunes representen canvis de sufixos: *cornella/corneta* (ultracoregida en *cuerneta*, cf. *quartina* per *cortina* a la Marina Alta i a la Safor, conseqüència de la imitació de la pronúncia ciutadana *quaranta* en comptes de la general *coranta*), *oronella/oroneta*, *poll/pollet*, *tordanxa/tordenxa*, *xenna/xenneta*; canvi de gènere en *rat penat/rata penada* i en el radical en *cadarnera/cagarnera*.

Llombart (1887): *cornella, rat penat, roseta, soliguer, tordanxa i totestiu*. La resta apareixen per primera vegada²⁵ en el diccionari de Martí Gadea de 1891:

ÀNEC. Escrig i *D Llomb* només donen *ànet*, la variant etimològica, el darrer amb cita del Palmireno. *Ànet* és també la forma que trobem en M. A. Orellana (1795: 7), i la que emprà Llorente.²⁶ Al *DMGad* “*à nec, zool. anade. V. ànet*” i “*aneguet V. anedet*”.²⁷

BITXAC. Al suplement del *DMGad* trobem “*vigèch [llegiu vitxèc] zool. azabache: pájaro cuyo nombre toma de su canto*”.²⁸

BUIXQUERETA. En *D Llomb* trobem només *busquereta* i *muixquereta*. Al *DMGad*: “*buixquera, buixquereta. f. zool. Moscareta. V. Busquereta y muixquereta Arandillo*”.

CAPELLANA. ‘pájaro de plumaje obscuro, con una especie de bonete en la cabeza, y muy parecido a la cogujada’ (*DMGad*).

CAPSOT. ‘pájaro algo menor que la cogujada, de color obscuro y cabeza muy abultada’ (*DMGad*).

CARO. ‘ave nocturna, especie de mochuelo, que da gritos lastimeros al amanecer y al anochecer, y habita en terrenos montañosos’ (*DMGad*).

CÒLBIT. ‘ave, variedad del chorlito, algo menor que la cogujada, con manchas rojas en la cabeza y el lomo, y amarillas en las alas; anida entre la broza de las márgenes’ (*DMGad*, el qual també enregistrava la variant *xòlbit*: “*jòlbit, V. còlbit*”).

INDIÀ. ‘ánsar o pato. V. titot’ (*DMGad*).²⁹

PURPUT. “*purput, V. putput*” (*DMGad*).

XENNA. *Genna*: ‘especie de pájaro, menor que el jilguero, de color ceniciento; sin duda se le llama así en las montañas de Alcoy, donde abunda, por su canto gangoso’ (*DMGad*, que també registra la variant *xena*: “*gèna, V. gèna*”).

XOLIGUER. “*joliguer, V. soliguer*” (*DMGad*).³⁰

Els exemples anteriors ens permeten comprovar que Martí i Gadea no es limitava a copiar els seus models, sinó que també treia profit dels seus coneixements. Les definicions de mots com ara *capellana*, *caro*, *còlbit*, *vitxec* o *xenna*, amb les referències localitzadores (“en las montañas de Alcoy”), les comparances amb altres ocells i les propostes etimològiques (“cuyo nombre toma de su canto”, “por su canto gangoso”) mostren ben a la clara que no són mots copiats d’altres diccionaris, ni són cap dels famosos “fantasmes” que tant han escarotat alguns dels nostres estudiosos.

(25) En la lexicografia valenciana, és clar.

(26) Llorente (1909: 306): “y al caure-l sol, cassadors destres, / a joca van d’ànets silvestres / vora-l barranch dels Algadins”.

(27) A Callosa d’en Sarrià, a la Marina Baixa, encara és viu fer l’ànec ‘fer l’ase’. Segons el *DCVB* es diria *à nec* a Benassal, Sueca, Xàtiva, Alacant i Elx; però Coromines (*DCor*) només troba a Sueca –i fossilitzat en toponímia– la Mota dels Ànets.

(28) Vegeu més informació sobre aquest ornitònim i també sobre la *buixquereta*, el *caro* i la *xenna* en Colomina (1991).

(29) He arrellegat *andià* ‘titot’ a la Marina Alta.

(30) Sobre aquesta variant *xoliguer* de la Marina Alta, que sens dubte deu ser una recialla de la repoblació mallorquina setcentista, resultat d’un encreuament entre el mall. *xoriguer* i el val. *soliguer*, variants totes dues de l’antic *soriguer*, vegeu Colomina (1986: 672).

JOAQUIM MARTÍ I GADEA COM A PRECURSOR DE LA DIALECTOLOGIA VALENCIANA

No són solament les circumstàncies de la seva biografia les que ens poden explicar l'amplària dels seus coneixements sobre els parlars valencians del seu temps; calia també una gran capacitat d'observació i un excel·lent sentit de la llengua, coses que al meu parer posseïa a bastament Martí i Gadea. Però tanmateix convé recordar que estigué en contacte durant prou temps amb bastants maneres de parlar el valencià: desset anys al seu Balones natal (el Comtat de Cocentaina, 1837-1854), onze anys al Seminari Conciliar de València (1854-1865), deu a la Marina Alta (Pedreguer, Dénia i sobretot, ja com a rector, a Senija, 1867-1876), dos a Anna (la Canal de Navarrès, 1876-1878) i trenta-vuit anys, fins a la seva mort, a Mislata, d'on fou rector (1878-1916).

Notícies del parlar alcoià

Nat al Comtat de Cocentaina, se sentia, però, i s'afirmava ben sovint en la seva obra com a "alcoià", o més aïna "de les muntanyes d'Alcoi".³¹ Amb l'excepció de la breu nota de Cavanilles³² em sembla que és Martí i Gadea el primer que fa una bona descripció de la pronúncia alcoiana de les *aa* finals com a *ee* obertes.³³ En l'*Encisam* (pp. 399-400) ja escarneix la pronúncia alcoiana:

El Pardalot d'Alcoy.-¿D'ahon bolè?-Del barranc del Sinc.-¿Y com és que caigué y es féu a trosos?-Perquè li faltave la cue."; "En Alcoy els cheus.-¿Has vist la cuque fee?

I en els *Tipos y modismes* (1906, pp. 20, 62 i 100):

...tindre caràcter festiu y ser satisfets y de la búllè com dihuen ells ["los gèus o alcoyans"]; "La Cuquè Feè, com dihuen els alcoyans a l'antiga..."; els alcoians reben el sobrenom de *xeus* "per la deixà o tonet que fan quant parlen, els quals semblen prou al cant del teulaf».

Si en la descripció del parlar alcoià s'endevina una certa ironia, no hi veiem, emperò, cap estigmatització.³⁴ No trobem la mateixa actitud pel que fa a l'assimilació de la *-a* final a la *o* tònica, pròpia de diversos parlars valencians del sud del riu Xúquer, que considera -injustament al meu parer- pronúncia "basta":

El to o deixà dels de Cocentaina és prou *bast* en lo parlar - - - puix empleen molt el diptongo de *oa* en los finals de les paraules en *-a*, fent-la casi *o*, però una *ò* tan grave com la del burro quant brama (*Tip I*, 212)³⁵

(31) "Nosotros- els comarcans d'Alcoy..." (*Tip I*, 160).

(32) A. J. Cavanilles (1797: 196) afirmava que: "las *aa* finales suenan allí [a Alcoi] como *ee*, y así suena *roche*, *ame*, *done* en vez de *rocha*, *ama*, *dona*".

(33) Vegeu sobre aquest fenomen d'assimilació vocàlica Colomina (1985: 75-80).

(34) Cosa potser lògica, si pensem en la seva simpatia per les coses alcoianes.

(35) El pare Lluís Fullana (1915: 20-1), nat a Benimarfull (el Comtat de Cocentaina) i seguidor en molts aspectes de l'obra de Martí i Gadea, també considerava la generalització de *o* oberta final "un gran defecte".

També pel que fa al lèxic trobem la indicació d'usuals a la comarca d'Alcoi:

“Pebreres o *bajoques* com diuen per allí [en el “distrit de Cocentayna”] als pimentons” (*Tip I*, 28);

“les figues de Pamis - - - són les negres o *bacors*, com diuen en les muntanyes d'Alcoy” (*Tip I*, 86);

“*tiramanguer* o *alcabot* - - - eixos dos noms donen en la comarca d'Alcoy al que-s vol ficar en tots los guisaos o cuynats” (*Tip II*, 169);

“les panolles o *espigues*, com diuen en les montanyes d'Alcoy” (*Tip II*, 299).

El parlar de la Marina Alta

En l'obra de Martí i Gadea trobem les primeres referències conegudes al caràcter mallorquí dels costums i el llenguatge de molts pobles del Comtat de Cocentaina i de la Marina Alta. Ja en l'*Encisam* (1891: 401) trobem: “En la vall de Seta, els *mallorquins* y garruts”. En el *Tipos y modismes* (I, pp. 29 i 97-98) parla de la “mallorquinitat” dels nadius de Pedreguer i de la semblança del parlar dels pobles de la Vall de Seta amb el dels “mallorquins” de la Vall de Gallinera:

Els bosals de Pedreguer. En eixa vila del Marquesat de Dénia, se posen ells mateixos el mot o malnom de *bosals*, que equival a sencills o planots, però únicament se'ls pot aplicar en general - - - y sobretot al llenguatge, que conserva moltes reminiscències del *mallorquí*, com a que descendixen casi tots ells de *Mallorca*. (...) Els garruts de la vall de Çeta. S'aplica com un mot burlesch als habitants de Fageca, Tollos y Famorca, de dita vall, perquè'n son llenguaje y costums semblen molt als dels valls de Gallinera, Ebo, Laguar y Castell de Castells - - - parlen també molt mal - - - són prou arreu en lo parlar.

És força interessant el text del “Sermó de Sen Gayetano” atribuït al rector de Famorca i inclòs en els seus “Sermons sense Ave Maria” (*Encisam*, pp. 503-508). Hi trobem documentats per primera volta fenòmens com ara la pronúncia ultracorrecta d'una *-r* final antietimològica³⁶ en mots com ara *alcàlder* (“per voler-me quedar a dinar en casa de l'*alcàlder*”, p. 505); un curiós imperatiu encara en *-au* (“*contentau-se*, pues, en lo que vos donen”, p. 503); diftongació de *o-* àtona inicial: *auvelles* (p. 505); i generalització de la reducció vocàlica de *en-*, *es-* i *eix-* inicials a *an-*, *as-* i *aix-*: *astar*, *ancara*, *Asglésia*, *anguany passat*.³⁷

(36) Fenomen que anys després arrebegarà A. M. Alcover (1908: 278) *presor* (per *presó*), *professor* (per *processó*) i *traurer* (per *traure*) a Benissa i *hòmer* (per *home*) al Marquesat de Dénia.

(37) Vegeu sobre aquestos fenòmens Colomina (1984).

El parlar de la ciutat de València

Martí i Gadea no tenia un concepte massa positiu del parlar del cap i casal. En una nota justificadora del seu ús de la forma *coranta* escriu: “excepció de València, casi ningú diu *quaranta*, sinós *coranta*, y ja és sabut que-n la capital es parla el valencià molt *adulterat* o siga mitj castellà” (A I, 157). Justifica així la seva preferència per la forma *calbos*: “*calbos*, s’escriu y pronuncia en casi tot l’antich reyne, llevat de València y l’horta, ahon confundixen molt la B y la V; *calvos* és castellà” (A I, 156). En una altra nota, que com les dues anteriors apareixen al final del primer *Apèndix o afegitó als Tipos y modismes* (1906) es demana on és que es parla millor –i sembla que no creu que siga a la capital:

El poble indocte y gran part del docte o ilustrat de les tres províncies, diu *gineral* y *ginerós*, igual que-n València y l’horta diu *raere*, *òliva*, *malaena* y *maganya*, per *darrere*, *òbila*, *madalena* y *llaganya*. ¿Qui, puix, parla millor? (A I, 156).

Pel que fa al lèxic, ben sovint dóna dos geosinònims, normalment el propi del valencià meridional i el del centre del País. En veurem un bon grapat en un apartat posterior. Done ara alguns casos en els quals hi ha referència explícita a València:

arrop o *confitura* que dihuen en la capital (*Tip I*, 15)
 pandorgues o *simbombes*, com dihuen en València (*Tip I*, 118);
 se n’ixqué ella ensagristada [= *segrestada*], o per l’*oficialat* com dihuen en València (*Tip II*, 283);
 llevat de València y la sehua vega, en la que-n lloch de *bacores* dihuen *figues flors*, que equivalen a lo mateix (A I, 130);
 pintat de pigota o *ratat* com dihuen en València (*TES*, 170).

Notícies d’altres varietats socials

Les observacions de Martí i Gadea no es limiten a la variació geolingüística; també hi trobem qualche referència al parlar dels ancians: “des de la primera mitat del sigle XIX que ve donant-se, entre atres, eixe nom [“el número cent”] a lo que els vells dien la *secreta*, l’*escusat*, el *comú*” (A I, 85); i al dels jóvens: “pífies o *planjes* [llegiu *planxes*], com dihuen ara” (A I, 66). També fa esment de mots “pagesívols”:

Els conills de Porge [= *porxe*]. Així nomenen encara en València als antics velluters o teixidors de seda, per tindre el teler regularment en el porge o *andana*, que dihuen els llauradors (*Tip I*, 55); postres o *darrerries*, com dihuen els llauradors (*Tip I*, 74); els llabis o *morros*, que dihuen els llauradors (*Tip II*, 18).

La variació sinonímica en l'obra de Joaquim Martí i Gadea

Conscient de la necessitat de fer-se entendre de tot el seu públic —ell només pensava en els valencians— sovintegen a bondó en la seva prosa les parelles de sinònims. De vegades són dos geosinònims:

<i>abaejo</i> o <i>bacallar</i> (A I, 136)	<i>mullar</i> o <i>sucar</i> (Tip I, 150)
<i>abastidors</i> o <i>recovers</i> (A I, 109)	<i>ordi</i> o <i>civà</i> (A II, 68)
<i>ampolla</i> o <i>barral</i> (Caps, 69)	<i>orellals</i> o <i>arracades</i> (Tip II, 237)
<i>atobons</i> o <i>rejoles</i> (Tip I, 333)	<i>orandelles</i> u <i>oronetes</i> (A I, 73)
<i>barallar-se</i> o <i>renyir</i> (A I, 7)	<i>oroneta</i> u <i>orandilla</i> (Ens. 429) ³⁹
<i>blat</i> o <i>forment</i> (A II, 68)	<i>postises</i> o <i>castanyetes</i> (Tip II, 178)
<i>brega</i> o <i>rinya</i> (Tip II, 250)	<i>refredat</i> o <i>costipat</i> (A II, 74)
<i>bucs</i> o <i>colmenes</i> (Tip I, 110)	<i>reixiu</i> o <i>rosà</i> (Cud., 17)
<i>cambra</i> o <i>andana</i> (Caps, 110)	<i>revel-la</i> o <i>serenata</i> (Tip I, 85)
<i>cava</i> o <i>alcavó</i> (A I, 57)	<i>sarvajo</i> / <i>fardajo</i> [= <i>sarvatxo</i> i <i>fardatxo</i>] (Tip I, 203)
<i>dacsa</i> o <i>panís roser</i> (Tip II, 299)	<i>tendes</i> o <i>tavernes</i> (Caps, 63)
<i>ferrament</i> o <i>ferramenta</i> (Tip II, 143) ³⁸	<i>ventall</i> o <i>palmito</i> (Ens. 493)
<i>fill únich</i> o <i>povil</i> (TES, 40)	<i>vitets</i> o <i>coents</i> (Tip I, 158)
<i>golosos</i> o <i>llépols</i> (A II, 67)	<i>ximenera</i> o <i>fumeral</i> (A I, 27).
<i>llebre</i> o <i>llebra</i> (Tip I, 25)	
<i>llomes</i> o <i>cabeços</i> (Tip I, 385)	
<i>milojos</i> y <i>cajerulos</i> [= <i>milotxes</i> i <i>catxerulos</i>] (A I, 26)	

D'altres vegades es tracta de dues formes coexistents, una més arcaica (i quasi sempre genuïna) i l'altra més moderna (a voltes manlleu del castellà):

<i>almerç</i> o <i>ganància</i> (TES, 65)	<i>llevantances</i> o <i>calúmnies</i> (A II, 17)
<i>de baldraga</i> o <i>gorra</i> (A I, 36)	<i>maniconi</i> o <i>loquera</i> (A I, 146)
<i>boig</i> o <i>loco</i> (A II, 129)	<i>novensans</i> o <i>recén casats</i> (A I, 84)
<i>darrer</i> o <i>últim</i> (Tip II, 161)	<i>el menjar</i> o <i>recapte</i> (Tip II, 264)
<i>dides</i> o <i>mares de llet</i> (A II, 106)	<i>olla de carn</i> / <i>putxero</i> (Ens. 486; A, I, 1323)
<i>espentar-se</i> o <i>rempuixar-se</i> (Tip I, 77)	<i>orage</i> o <i>temps</i> (A II, 50)
<i>estalviats</i> o <i>econòmics</i> en no gastar (Tip I, 238)	<i>pis</i> o <i>sòl de terra</i> (A II, 121)
<i>fem</i> o <i>guano</i> (A II, 51)	<i>sinahuets</i> o <i>brialets</i> (Tip I, 96)
<i>folla</i> o <i>loca</i> (A I, 50); <i>folls</i> o <i>locos</i> (Cud., 6)	<i>surtidor</i> o <i>brull</i> (A I, 57)
<i>fosar</i> o <i>sementeri</i> (Caps, 54)	<i>tesos</i> o <i>erts</i> (Tip I, 208)
<i>fronteres</i> o <i>fajades</i> [= <i>fatxades</i>] (A I, 95)	<i>trona</i> o <i>púlpit</i> (A I, 99)

(38) I continua amb ironia: "com vullguen, pues el mateix conte mos té que siga mascle com femella".

(39) La variant *orandilla* és la pròpia de Balones, el seu poble: notícia que dec a l'amabilitat de l'amic Josep Tormo.

O simplement són variants estilístiques:

amostren o *ensenyen* (Tip II, 230)

bla o *moll* (Tip II, 46)

butses [=butzes] o *budells* (Tip II, 129)

caixa o *ataüt* (A I, 82)

cop o *caramull* (A I, 81)

mijorn o *mitj dia* (A II, 122)

saladuries o *saladures* de carn y peix (A I, 144)

trellat o *ficasi* (A II, 73)

De vegades no es tracta de dos sinònims, sinó de l'explicació d'un terme que se suposa desconegut d'una part dels llegidors:

alcavó o *forat* (Tip I, 174)

coquiller o *criat del forn* (Tip I, 32)

feç o *aixada estreta* (Tip I, 111)

fresa o *porqueria* (A I, 104)

prohom o *preador de terres* (TES, 65 i 88)

En algun cas decideix fer el comentari al mot que començava a envellir en forma de nota: la *truyta* dels hous ("tortilla en castellà", *Cud.*, 43).

REFLEXIÓ FINAL

Esperem que el nostre treball contribueixca a enaltir la memòria d'un valencià –bastant desconegut de les darreres generacions– que va esmerçar tots els seus esforços en el recobriment del nostre tresor lexicogràfic i folklòric, i a despertar l'interès dels estudiosos per la seva obra.

JORDI COLOMINA I CASTANYER
Universitat d'Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, A. M. (1908) «Una mica de dialectologia catalana», *BDLIC* IV, pp. 194-303.
- AZNAR, J. V. (1985) «L'ensenyament de l'Aritmètica a l'escola de Miquel Rosanes (Sueca, 1859)», *Quaderns de Sueca* VII, pp. 27-46.
- CAVANILLES, A. J. (1979) *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, población y frutos del Reynos de Valencia*, II, València.
- COLOMINA I CASTANYER, J. (1984) «El parlar de la Marina Alta», *La Rella* 4, Elx, pp. 37-54.
- (1985) *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*, Alacant, 1985, pp. 75-80.
- (1986) «Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta», *Actes del VII Congrés Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, p. 672.
- (1991) *El valencià de la Marina Alta*, València, Generalitat Valenciana.
- COLÓN G. & A. J. SOBERANAS (1986) *Panorama de la lexicografía catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DOMÍNGUEZ MOLTÓ, A. (1981) *Martí Gadea. Su vida y su obra*, Alacant, CAPA.
- ESCRIG, J. (1851) *Diccionario Valenciano-castellano*, V.: Pasqual Aguilar, 900 pp. [N'hi ha una segona edició, V.: P. Aguilar, 1871, idèntica a la primera, només canvia la data: és la que use.]
- FERRER PASTOR, F. (1980) *Diccionari de la Rima*, València, 2a edició.
- FULLANA MIRA, L. (1915) *Gramática elemental de la llengua valenciana*, València, Domènech.
- (1921) *Vocabulari ortogràfic Valencià-Castellà*, València; reed. facs. València, GAV, 1979).
- FUSTER I TARONGÍ, J. P. (1827) *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros dias*, V. [A les pp. 313-350 del segon volum conté un *Breve vocabulario valenciano y castellano de las voces mas obscuras ó anticuadas*.] (N'hi ha reed. facs. París-Valencia).
- GULSOY, J. (1964) «La lexicografía valenciana», *Revista Valenciana de Filología* VI (1959-1962), pp. 109-141.
- LABÈRNIA, P. (1839-1840) *Diccionari de la Llengua Catalana ab la correspondencia castellana y llatina*, Barcelona, Hereus de V. Pla.
- LAMARCA, L. (1839) *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*, V.: J. Ferrer de Orga, 55 pp. (N'hi ha reed. facs, París-Valencia, 1980).
- (1842) *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*, V.: J. Ferrer de Orga, 70 pp.
- LLOMBART, C. (1887) *Diccionario valenciano-castellano de J. Escrig*, 3^a ed. corregida y aumentada con un considerable caudal de voces, frases, locuciones, modismos,

- adagios y refranes, de que las anteriores carecían, y precedida además de un nuevo prólogo, la biografía de su autor, y un Ensayo de Ortografía lemosino-valenciana por una sociedad de literatos bajo la dirección de D. Constantino Llombart*, V.: Pasqual Aguilar, 1231 p. (N'hi ha reed. facs. París-Valencia, 1987, en dos volums) (= *DLlomb*).
- MARTÍ I GADEA, J. (1891a) (*Novísimo*) *Diccionario General Valenciano-Castellano. El mas completo de los publicados hasta el día, que comprende los términos literarios y del len-guaje usual en su sentido propio y figurado, las voces usadas en las ciencias, artes y oficios, los nombres propios de historia, geografía, biografía y mitología, y las locuciones, frases y refranes usados en el antiguo reino de Valencia*, V.: Josep Canales Romà, 1975 pp. (= *DMGad*).
- (1891b) *Ensisám de totes herbes ó ensart de cansons valensianes y castellanes, refrans, dichos ó sentensies, endevinalles, brindis, coloquis, cuentos, sosuít, sermons sens Ave-María, anècdotes, chascarrills, modes de mascles y de femelles y costums del temps d'abans y del d'ara. L'arplega y trau a llum un afisionat...*, V. 550 pp. la part valenciana. (= *Ens.*).
- (1892) *Caps y senteners. Brosa casera mesclada en retalls de sastre, versos de pipa y fona, y algunes cansons a la valenciana y a la castellana. Segon part del "Ensisam de totes herbes"*, V. 206 pp. (= *Caps*).
- (1904) *Burrimaquia alicantina*, V., 50 pp. (= *Burr.*).
- (1906a) *Tipos, modismes y còses rares y curioses de la Tèrra del Gè, arplegades y ordenades per un aficionat, molt entusiasmat de tot lo d'ella*, V., 410 pp. (= *Tip I*).
- (1906b) *Apèndix ó afegitó als Tipos, modismes y còses rares*, V. 166 pp. (= *A I*).
- (1906c) *Segon afegitó als tipos, modismes y còses rares*, V., 140 pp. (= *A II*).
- (1908) *Els Cudolets. Lligenda nòva forrada de vell. Copiada del natural per un sarvajo...*, V. 46 pp. (= *Cud.*).
- (1909) *Vocabulario valenciano-castellano en secciones. El más completo de los publicados hasta el día*, V.: Antoni López i Companyia, 186 pp. (= *VMGad*).
- (1918) *Segon part de Tipos, modismes y còses rares y curioses de la Tèrra del Gè. Arplegades y ordenades per en Jogim Martí y Gadea, Retor de Mislata*, V., 335 pp. (= *Tip II*).
- (1981) *Tipos d'espardenya y sabata*, ed. a cura d'Adolfo Domínguez Moltó, Alacant, 171 pp. (= *TES*).
- ORELLANA, M. A. (1975) *Catalog y descripció d'els pardals de l'Albufera de València*, València, (reed. facs. Lletra Menuda, Sueca, 1972).
- ROS, C. (1739) *Breve diccionario valenciano-castellano*, València: Josep Garcia, 134 pp.
- (1764) *Diccionario valenciano-castellano*, V.: Benet Monfort, 350 pp. (N'hi ha reed. facs. París-Valencia, 1979).

- ROSANES, M. (1864) *Miscelánea que comprende: 1º Un Vocabulario valenciano-castellano (dividido en grupos para facilitar la memoria de las palabras en él contenidas). 2º Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana*, V.: J. M. Ayoldi. [El *Vocabulario* ocupa les pp. 3-69; a les pp. 126-129 hi ha una llista interessant de mots començats en f-. Sembla que és una segona edició ampliada, la primera fóra de 1854. Extrec la notícia de la revista *Quaderns de Sueca*, VII, 1985, on es reproduïx en facsímil el vocabulari de M. Rosanes, pp. 164-180].
- SANCHIS GUARNER, M. (1936) "Locucions tòpiques valencianes", *BDLIC*, XVIII, Barcelona, IEC, pp. 1-21, 33-48, 83-100, 118-134.
- (1976) "Martí i Gadea, Joaquim", *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, vol. IX, p. 647.

